

Л. П. Мельник

eudos@yandex.ua

О. М. Чайковська

chaikovska.oksana@ukr.net

Формування просоціальної поведінки в умовах позашкільного освітнього середовища

Melnyk L. P. The formation of prosocial behavior in conditions of the out-of-school educational environment / L. P. Melnyk, O. M. Chaikovska // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufrieva. – Issue 37. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2017. – P. 244–255.

L. P. Melnyk, O. M. Chaikovska. The formation of prosocial behavior in conditions of the out-of-school educational environment. The formation features of prosocial behavior in conditions of the out-of-school educational environment are analyzed.

An experimental physical program that provides the realization of corrective actions in the unity of the following directions as cognitive, emotional axiological and behavioral, is represented.

The experimental research results of prosocial behavior components are represented due to the results of formation experiment of students at teen and juvenile age.

A comparative analysis of diagnostics criteria and indicators of prosocial behavior features in the experimental and control groups before and after the formation experiment is conducted. The dynamics features of the prosocial behavior of student at teen and juvenile age in experimental and control groups before and after the system approbation of psychocorrective events are determined.

The conclusion is made that the formation program of prosocial behavior promotes participants of updating the desire to solve conflicts constructively, developing the ability to accept and respect partner's points of view, consider his needs and interests; focused on expanding of the range of constructive social interaction patterns.

Key words: prosocial behavior, prosocial orientation, socially psychological training, empathy, empathic tendencies, egoism, teenagers, juvenile age.

L. P. Melnyk – the scientific contribution of the co-author is 50% ,
O. M. Chaikovska – the scientific contribution of the co-author is 50% .

Л. П. Мельник, О. М. Чайковська. **Формування просоціальної поведінки в умовах позашкільного освітнього середовища.** У статті проаналізовано особливості формування просоціальної поведінки в умовах позашкільного освітнього середовища.

Розроблено експериментально-психологічну програму, що передбачає проведення корекційної роботи в єдності таких напрямів, як когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий.

Представлено результати експериментального дослідження складових просоціальної поведінки за результатами формувального експерименту в учнів підліткового та юнацького вікового періоду.

Проведено порівняльний аналіз критеріїв та показників діагностування особливостей просоціальної поведінки в експериментальній і контрольних групах до та після формувального експерименту. Визначено особливості динаміки розвитку просоціальної поведінки в учнів підліткового та юнацького віку експериментальної та контрольної груп до та після апробації системи психокорекційних заходів.

Зроблено висновок, що програма формування просоціальної поведінки сприяє актуалізації в учасників прагнення конструктивно вирішувати конфліктні ситуації, розвитку здатності приймати і поважати точку зору партнера, враховувати його потреби й інтереси, орієнтована на розширення репертуару моделей конструктивної соціальної взаємодії.

Ключові слова: просоціальна поведінка, просоціальна спрямованість, соціально-психологічний тренінг, емпатія, емпатійні тенденції, егоїзм, альтруїзм, підлітки, ранній юнацький вік.

Л. Ф. Мельник, О. Н. Чайковская. **Формирование просоциального поведения в условиях образовательной среды внешкольного учреждения.** В статье проанализировано формирование просоциального поведения в условиях образовательной среды внешкольного учреждения.

Разработана экспериментально-психологическая программа, которая предусматривает проведение коррекционной работы в единстве таких направлений, как когнитивный, эмоционально-ценностный и поведенческий.

Представлены результаты экспериментального исследования составляющих просоциального поведения по результатам формирующего эксперимента в учащихся подросткового и юношеского возрастного периода.

Проведен сравнительный анализ критериев и показателей диагностирования особенностей просоциального поведения в экспериментальной и контрольных группах до и после формирующего эксперимента. Определены особенности динамики развития просоциального поведения в учащихся подросткового и юношеского возраста экспериментальной и контрольной групп до и после апробации системы психокоррекционных мероприятий.

Сделан вывод, что программа формирования просоциального поведения способствует актуализации в участников стремления конструк-

тивно решать конфликтные ситуации, развития способности принимать и уважать точку зрения партнера, учитывать его потребности и интересы, ориентированная на расширение репертуара моделей конструктивного социального взаимодействия.

Ключевые слова: просоциальное поведение, просоциальная направленность, социально-психологический тренинг, эмпатия, эмпатические тенденции, эгоизм, альтруизм, подростки, юношеский возраст.

Постановка проблеми. Соціально-економічні процеси, що відбуваються в Україні, й водночас зростання егоїзму і байдужості в дитячому та молодіжному середовищах зумовлюють інтерес до проблеми морального розвитку. Сучасне суспільство, в якому на перший план виходять принципи успішності, особисті досягнення, неминуче ставить перед особистістю, що розвивається, питання про вибір між тим, як потрібно вчинити в тій або іншій ситуації, і власними інтересами. Дилема вибору між особистим і громадським, між особистою вигодою і благом іншої людини стає дуже гострою. Подібні протиріччя є причиною конфліктів, що відбуваються в сучасному суспільстві як на громадському, так і на індивідуальному рівнях. Саме тому актуальність формування просоціальної поведінки є важливим соціальним явищем на сучасному етапі розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування просоціальної поведінки привертала увагу зарубіжних учених (К. Бетсон, Г. Карло, М. Греді, С. Харді, Л. Берковітц, Р. Чалдіні, Е. Аронсон). У вітчизняних дослідженнях проблемі окремих механізмів просоціальної поведінки приділяли увагу В. Абраменкова, Б. Братусь, Т. Гаврилова, Н. Кухтова, О. Леонтєв, І. Юсупов, В. Ядов та ін.

Проте, в психолого-педагогічній літературі недостатньо досліджена проблема формування просоціальної поведінки в учнів підліткового та юнацького віку, недостатньо розроблено зміст, форми, методи ефективної корекційної роботи.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи особливості просоціальної поведінки у вихованців позашкільного закладу, можна відзначити про домінування егоїстичних мотивів в учнів підліткового та юнацького віку, у них спостерігається дисгармонія у розвитку моральних знань і моральних звичок, що свідчить про необхідність корекційної роботи, спрямованої на формування позитивних моральних звичок шляхом збагачення життєвого досвіду учнів.

Основою методичного забезпечення корекції виступила експериментально-психологічна програма, що передбачала прове-

дення корекційної роботи в єдності таких напрямів, як когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий.

Апробація запропонованих психокорекційних заходів, спрямованих на формування просоціальної поведінки в учнів підліткового та юнацького вікового періоду експериментальної групи, зумовила зміни в її структурних компонентах.

Мета заключного етапу експериментального дослідження полягала в проведенні порівняльного аналізу якісних і кількісних результатів після формувального експерименту в учасників експериментальної групи (ЕГ) та контрольної групи (КГ) з показниками констатувального експерименту, а також аналізу проявів особистісних детермінант в ЕГ і КГ після формувального експерименту. Це дозволило нам визначити динаміку розвитку просоціальної поведінки, встановити достовірність виявлених змін для підтвердження ефективності проведеної психокорекційної роботи.

У відповідності до поставленої мети ми виділили такі **завдання** цього етапу експериментального дослідження:

– провести порівняльний аналіз критеріїв та показників діагностування особливостей просоціальної поведінки в експериментальній і контрольних групах (до та після формувального експерименту);

– визначити особливості динаміки розвитку просоціальної поведінки в учнів підліткового та юнацького віку експериментальної та контрольної груп до та після апробації системи психокорекційних заходів.

Учасниками формувального експерименту стали вихованці позашкільного закладу смт. Чемерівці Хмельницької області. Було сформовано експериментальну (ЕГ) та контрольну (КГ) групи. До складу ЕГ та КГ було відібрано по 50 учнів підліткового та юнацького віку, тобто кількість досліджуваних в ЕГ та КГ була однаковою.

З метою вивчення ефективності програми формування просоціальної поведінки в учнів позашкільного закладу було проведено контрольний зріз після її проведення. Після обробки досліджень, проведених за такими методиками: «Вимірювання просоціальних тенденцій» (Г. Карло і Б.А. Ренделла, адаптов. Л.П. Мельник), «Соціальні норми просоціальної поведінки» (Н.В. Кухтова, адаптов. Л.П. Мельник); «Ціннісний опитувальник Шварца» (частина друга) (С. Шварц); «Діагностика рівня емпатійних здібностей» (І.М. Юсупов); «Діагностика соціально-

психологічних установок особистості в мотиваційній сфері» (О. Потьомкіна), було отримано результати, які ретельно проаналізовано та інтерпретовано, тобто було проведено кількісний та якісний аналіз.

Порівняння до- і післякорекційного розподілу учнів підліткового та юнацького віку ЕГ та КГ за рівнями компонентів альтруїзму та егоїзму представлено на рис. 1.

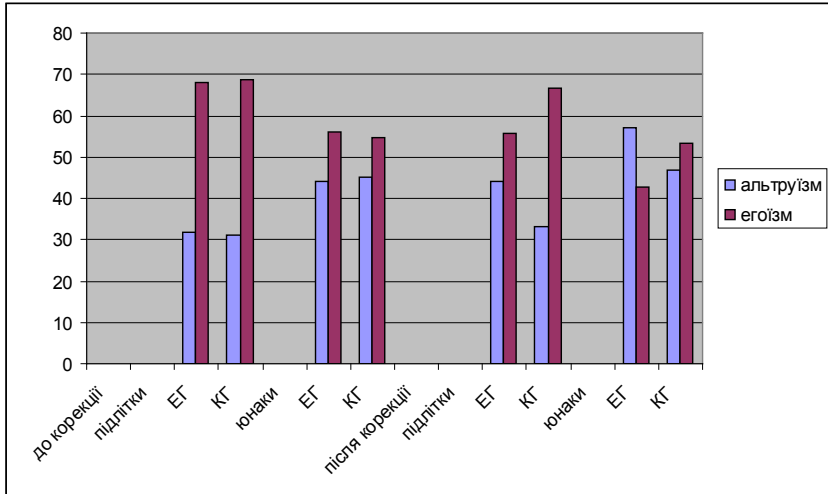

Рис. 1. Динаміка змін рівнів розвитку альтруїзму, егоїзму в учнів підліткового та юнацького віку за результатами формувального експерименту (у %)

Вивчення даних (рис. 1) дозволяє оцінити зміни розподілу учнів підліткового та юнацького віку щодо вираженої альтруїстичної та егоїстичної тенденції. Відзначимо, що в ЕГ зафіксовано скорочення кількості учнів підліткового віку (з 68,2 % до 55,8 %), учнів юнацького віку (з 55,9 % до 42,8 %) з егоїстичною спрямованістю, зростання числа підлітків (з 31,8 % до 44,2 %), юнаків (з 44,1 % до 57,2%) з альтруїстичною позицією. У контрольній групі не виявилось значущих змін.

Робота в процесі тренінгу над розвитком емпатії сприяла зменшенню кількості підлітків та юнаків з низьким рівнем емпатії.

Динаміку змін до і після проведення формувального експерименту за рівнями показників емпатії в ЕГ та КГ представлено на рис. 2.

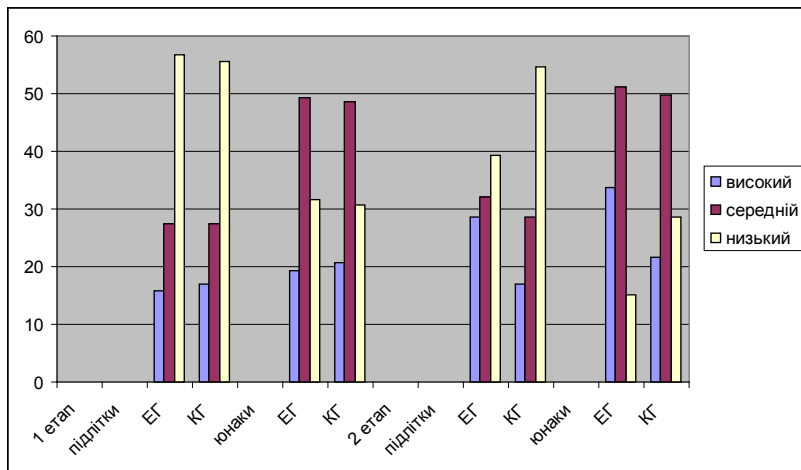

Рис. 2. Динаміка змін рівнів розвитку емпатійних тенденцій в учнів підліткового та юнацького віку за результатами формувального експерименту (у %)

Завдяки аналізу отриманих даних маємо можливість констатувати наступні факти. У контрольній групі підвищення рівня емпатії незначне. В експериментальній групі спостерігається певне скорочення кількості учнів підліткового віку (з 56,8 % до 39,3 %), учнів юнацького віку (з 31,6 % до 15,2%) з низьким рівнем емпатії та зростання числа підлітків (з 27,5% до 32,2%), юнаків (з 49,2 % до 51,1 %) із середнім та з високим у підлітків (з 15,7 % до 28,5 %), у юнаків (з 19,2 % до 33,7 %) рівнями емпатійних тенденцій.

Порівнюючи експериментальну та контрольну групи, встановлено, що в експериментальній групі суттєво змінилися показники рівня розвитку емпатійних тенденцій, що є результатом систематичного впливу, в контрольній групі результати зазнали незначних змін.

Отриманий результат дає можливість стверджувати, що емпатійні почуття підлітків і юнаків прогресують від пасивного споглядання до активної дії: співчуття-співпереживання. Після проведення соціально-психологічного тренінгу з учнями підліткового та юнацького віку помітними стали: активне вираження емпатійних почуттів, підкріплені емоційними відгуками на переживання інших; підвищення емоційної чутливості; прагнення глибше проникнути та зрозуміти сутність внутрішнього світу людини; пізнати специфіку вербальної та невербальної сфери;

апробація прийомів активного слухання, позитивна спрямованість на міжособистісну діадичну взаємодію.

Динаміку змін типів просоціальної поведінки у підлітків та юнаків за методикою «Вимірювання просоціальних тенденцій» (Г. Карло і Б.Ренделла в адаптації Н.Кухтової, Л.Мельник) подаємо у таблицях 1 та 2.

Таблиця 1

Динаміка змін типів просоціальної поведінки у підлітків

Типи просоціальної поведінки	До експерименту		Після експерименту	
	Результати відповідей у підлітків ЕГ	Результати відповідей у підлітків КГ	Результати відповідей у підлітків ЕГ	Результати відповідей у підлітків КГ
Поступлива (конформістська)	20 %	20 %	16 %	20 %
Публічна	16 %	16 %	12 %	12 %
Анонімна	12 %	12 %	8 %	16 %
Екстрена	16 %	16 %	16 %	16 %
Емоційна	20 %	20 %	24 %	20 %
Альтруїстична	16 %	16 %	24 %	16 %

Аналіз дослідження до експерименту та після показав динаміку змін деяких типів просоціальної поведінки у підлітків, а саме: поступлива (конформістська), публічна та анонімна просоціальна поведінка у ЕГ зменшилась на 4% ; емоційна просоціальна поведінка збільшилась на 4% , альтруїстична – на 8% , при цьому у КГ всі показники залишились майже без змін.

Таблиця 2

Динаміка змін типів просоціальної поведінки у юнаків

Типи просоціальної поведінки	До експерименту		Після експерименту	
	Результати відповідей у юнаків ЕГ	Результати відповідей у юнаків КГ	Результати відповідей у юнаків ЕГ	Результати відповідей у юнаків КГ
Поступлива (конформістська)	16 %	16 %	12 %	16 %
Публічна	12 %	12 %	8 %	16 %
Анонімна	16 %	16 %	12 %	12 %
Екстрена	20 %	20 %	16 %	20 %
Емоційна	16 %	16 %	24 %	16 %
Альтруїстична	20 %	20 %	28 %	20 %

У юнаків такі просоціальні тенденції, як поступлива (догідлива, конформістська), публічна, анонімна та екстрена типи поведінки після проведеного формувального експерименту зменшились на 4%, а емоційна та альтруїстична – збільшилась на 8%. У КГ таких змін майже не спостерігалось.

Отже, ми виявили збільшення кількості учнів підліткового та юнацького віку, які орієнтовані на надання допомоги людям, які мають потребу в емоційній підтримці та на безкорисливе і благодійне надання допомоги без особистої вигоди. Це свідчить про те, що проведений експеримент з формування просоціальної поведінки позитивно вплинув на просоціальні тенденції підлітків.

Результати за методикою «Соціальні норми просоціальної поведінки» (розробленою І.Фурмановим, Н. Кухтовою (адапт. Л.Мельник) подано у таблицях 3 та 4.

Таблиця 3**Види норм просоціальної спрямованості поведінки у підлітків**

Види норм просоціальної спрямованості поведінки	До експерименту		Після експерименту	
	Результати відповідей у підлітків ЕГ	Результати відповідей у підлітків КГ	Результати відповідей у підлітків ЕГ	Результати відповідей у підлітків КГ
Норма соціальної відповідальності	24 %	24 %	28 %	24 %
Норма взаємності	16 %	16 %	24 %	16 %
Норма справедливості	28 %	28 %	28 %	32 %
Норма «витрати-винагороди»	32 %	32 %	20 %	28 %

Таблиця 4**Види норм просоціальної спрямованості поведінки у юнаків**

Види норм просоціальної спрямованості поведінки	До експерименту		Після експерименту	
	Результати відповідей у юнаків ЕГ	Результати відповідей у юнаків КГ	Результати відповідей у юнаків ЕГ	Результати відповідей у юнаків КГ
Норма соціальної відповідальності	24%	24%	36 %	20%
Норма взаємності	16%	16%	16%	24%
Норма справедливості	32 %	32 %	28%	32 %
Норма «витрати-винагороди»	28 %	28 %	20 %	24 %

Дослідження показало, що підлітки після експерименту на перше місце ставлять норму справедливості та соціальної відповідальності, які до експерименту були на другому та на третьому місцях; на друге – норму взаємності, яка була на четвертому місці; на третє місце підлітки віднесли норми «витрати-винагороди».

У юнаків норма соціальної справедливості на першому місці (до експерименту дана норма посідала лише третє місце), на другому місці – норма справедливості, яка до експерименту була на першому місці, на третє місце юнаки віднесли норму «витрати-винагороди», на четверте – норму взаємності.

Отже, можна констатувати, що для підлітків та юнаків після проведеного формувального етапу дослідження виявилась характерною норма соціальної відповідальності, яка ґрунтується на тому, що люди повинні допомагати тим, хто цього потребує, включає в себе почуття відповідальності за різні соціальні ситуації для уникнення почуття провини і збереження самооцінки. Ця норма вимагає просоціальної поведінки у всіх випадках, коли є потреба в допомозі і залежить від людини, яка може її надати.

Динаміку змін результатів дослідження за опитувальником Ш. Шварца подано у таблицях 5 та 6.

Таблиця 5

Результати дослідження за опитувальником Ш. Шварца

Цінності	До експерименту		Після експерименту	
	Результати відповідей у підлітків ЕГ	Результати відповідей у підлітків КГ	Результати відповідей у підлітків ЕГ	Результати відповідей у підлітків КГ
Самостійність	16%	16%	16%	16%
Стимуляція	8 %	8 %	8 %	8 %
Гедонізм	8 %	8 %	8 %	8 %
Досягнення	4 %	4 %	4 %	4 %
Влада	8 %	8 %	8 %	8 %
Безпека	20 %	20 %	12 %	20 %
Конформність	8 %	8 %	4 %	8 %
Традиція	8 %	8 %	8 %	8 %
Доброзичливість	12 %	12 %	20 %	12 %
Універсалізм	8 %	8 %	12 %	8 %

Аналіз даних дає можливість констатувати, що на індивідуальному рівні у підлітків до експерименту у ЕГ та КГ посідали наступні блоки цінностей: у 20% опитаних – безпека (стабільність, безпека і гармонія суспільства, сім'ї і самого індивіда), у 16% – самостійність (свобода думки та дії) та у 12% – доброзичливість (підтримання та підвищення добробуту людей, з якими людина перебуває в контакті). Після проведеного експерименту з формування просоціальної поведінки показники у ЕГ значно змінились, а саме ієрархія блоків цінностей стала наступна: доброзичливість (підтримання та підвищення добробуту людей, з якими людина перебуває в контакті) на першому місці у 20% підлітків, на другому – самостійність (свобода думки та дії) (16% опитаних), далі – безпека (стабільність, безпека і гармонія суспільства, сім'ї і самого індивіда) та універсалізм (розуміння, вдячність, терпимість і підтримання благополуччя всіх людей і природи) у 12% відповідей відповідно. У КГ показники майже залишились незмінними.

Таблиця 6**Результати дослідження за опитувальником Ш. Шварца**

Цінності	До експерименту		Після експерименту	
	Результати відповідей у юнаків ЕГ	Результати відповідей у юнаків КГ	Результати відповідей у юнаків ЕГ	Результати відповідей у юнаків КГ
Самостійність	20 %	20 %	20 %	20 %
Стимуляція	12 %	12 %	8 %	12 %
Гедонізм	4 %	4 %	4 %	4 %
Досягнення	8 %	8 %	8 %	8 %
Влада	8 %	8 %	8 %	8 %
Безпека	4 %	4 %	4 %	4 %
Конформність	4%	4%	4%	4%
Традиція	8 %	8 %	4 %	8 %
Доброзичливість	16 %	16 %	24 %	16 %
Універсалізм	16 %	16 %	16 %	16 %

У представників юнацького віку у ЕГ після проведеного експерименту такі блоки цінностей як самостійність (свобода думки та дії) та універсалізм (розуміння, вдячність, терпимість і підтримання благополуччя всіх людей і природи) так і залишились на своїх позиціях у відповідях респондентів, а доброзичливість

(підтримання та підвищення добробуту людей, з якими людина перебуває в контакті) збільшилась на 8%, що є підтвердженням ефективності проведеного експерименту.

Отже, можна зробити висновок про позитивні результати запропонованої програми формування просоціальної поведінки в учнів позашкільного закладу.

Контрольний етап дослідження засвідчив ефективність проведення програми коригувального впливу, що виразно демонструє позитивна динаміка формування просоціальної поведінки у вихованців експериментальної групи на тлі несуттєвих, а іноді й несприятливих змін у представників контрольної групи, що підтвердило ефективність програми формування коригувального експерименту.

Реалізація коригувальної програми сприяла формуванню в учнів позашкільного закладу необхідних складових просоціальної спрямованості, а саме: гуманістичні установки на взаємодію, емпатійні здібності, кооперативна поведінка; розвитку механізмів саморегуляції та самоконтролю, витримки та рівноваженості; розвитку рис та якостей, які забезпечують активність і безконфліктність в процесі взаємодії з оточуючими.

Відзначимо, що обрана форма групової роботи сприяє ефективній реалізації основної мети та завдань нашого дослідження, оскільки дозволяє забезпечити оптимальні умови для позитивних змін у формуванні просоціальної поведінки, сприяє актуалізації в учасників прагнення конструктивно вирішувати конфліктні ситуації, розвитку здатності приймати і поважати точку зору партнера, враховувати його потреби й інтереси. Програма формування просоціальної поведінки орієнтована на розширення репертуару моделей конструктивної соціальної взаємодії.

Висновки. Отже, результати апробації засвідчили ефективність розробленої нами програми формування просоціальної поведінки в учнів позашкільного закладу, що дозволяє рекомендувати її для застосування у практиці позашкільної освіти.

Перспективою подальших досліджень даної проблеми є проведення розгалужених досліджень з метою виявлення вікових та статево-гендерних відмінностей особливостей просоціальної поведінки в учнів позашкільного закладу.

Список використаних джерел:

1. Мазур Ю.О. Социально-психологический тренинг личностного роста как средство развития просоциального поведения / Ю.О. Мазур. – Ярославль, 2008. – 220 с.

2. Просоциальное поведение мигрантов и принимающего населения в условиях межкультурного взаимодействия: монография / Н.В. Кухтова и др.; под ред. Н.В. Кухтовой. – Витебск : ВГУ имени П.М. Машерова, 2014. – 160 с.
3. Рамендик Д.М. Тренинг личностного роста: учебное пособие / Д.М. Рамендик. – М. : ФОРУМ : ИНФРА-М, 2007. – 176 с.
4. Ромек В.Г. Тренинг уверенности в межличностных отношениях / В.Г. Ромек. – СПб. : Речь, 2002. – 175 с.
5. Шамионов Р.М. Психология социального поведения личности: учеб. Пособие / Р.М. Шамионов. – Саратов : Издательский центр : «Наука», 2009. – 186 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Mazur Yu.O. Sotsialno-psihologicheskiiy trening lichnostnogo rosta kak sredstvo razvitiya prosocialnogo povedeniya / Yu.O. Mazur. – Yaroslavl, 2008. – 220 s.
2. Prosotsialnoe povedenie migrantov i prinimayuschego naseleeniya v usloviyah mezhkulturnogo vzaimodeystviya: monografiya / N.V. Kuhtova i dr.; pod red. N.V. Kuhtovoy. – Vitebsk : VGU imeni P.M.Masherova, 2014. – 160 s.
3. Ramendik D.M. Trening lichnostnogo rosta: uchebnoe posobie / D.M. Ramendik. – М. : FORUM : INFRA-М, 2007. – 176 s.
4. Romek V.G. Trening uverennosti v mezhlichnostnyih otnosheniyah / V.G. Romek. – SPb. : Rech, 2002. – 175 s.
5. Shamionov R.M. Psihologiya sotsialnogo povedeniya lichnosti: ucheb. Posobie / R.M. Shamionov. – Saratov : Izdatelskiy tsentr : «Наука», 2009. – 186 s.

Received February 13, 2017

Revised March 16, 2017

Accepted April 11, 2017